
Enes Pelidija

DR. MUHAMED HADŽIJAHIĆ – DOSTOJAN NASTAVLJAČ PORODIČNE TRADICIJE

Rezime

U plejadi istaknutih znanstvenika Bosne i Hercegovine XX stoljeća ime i djelo dr. Muhameda Hadžijahića zauzima visoko mjesto. Pripadao je uglednoj intelektualnoj (ulemanskoj) porodici koja je od prve polovine XVIII stoljeća davala istaknute stvaraoce u mnogim domenima znanosti i umjetnosti. Njegovi preci od hadži Mustafe Muhlisije do oca hadži hafiza Džemaludina cijenjeni su zbog obrazovanja i znanja, te odanosti rodnoj Bosni. Nastavljajući porodičnu tradiciju, dr. Muhamed Hadžijahić (1918-1986) je u toku petodecenijskog rada napisao i objavio preko 400 radova i više knjiga. Još u ranom periodu uočio je mnoge nedostatke djela iz historije i nenapisanih stranica o historijskim događanjima. Na to je ukazivao u više radova. Trudio se da na mnoga postavljena pitanja odgovori u napisanim i objavljenim knjigama i radovima. U svim prilikama je pokazivao neobičnu erudiciju.

Tokom cijeloga stvaralačkog rada glavna preokupacija njegovog interesiranja bila je prošlost Bosne i Hercegovine i Bošnjaka. Ostavio je velikog traga u kulturno-historijskoj baštini zemlje i naroda kojima je pripadao. Najviše pažnje posvetio je sredenjojekovnom i osmanskome periodu, ali je pisao i o novijoj historiji Bosne i Hercegovine. U svojim djelima bio je jasan, realan i ono o čemu je pisao potkrepljivao je izvornim podacima. Nerijetko je nailazio i na osporavanja, uglavnom od onih autora kojima Hadžijahićevo pisanje nije odgovaralo zbog

neutemeljenosti njihovih teza i objavljenih djela. Vremenom su i sami uvidjeli mnoge nedostatke na koje im je dr. Hadžijahić ukazivao. Posthumno objavljivanje novih te ponovljeno ranije publikovanih knjiga najbolje govori koliko je cijenjen i kao čovjek i kao znanstvenik. Zbog toga su u historijskom poznavanju Bosne i Hercegovine ime i djela dr. Muhameda Hadžijahića nezaobilazni.

MEDU ISTAKNUTIJIM bosanskohercegovačkim znanstvenicima čija djela su nezaobilazno štivo za sve one koji žele upoznati prošlost Bosne i Hercegovine je i dr. Muhamed Hadžijahić. Po širini svojih interesiranja i tema o kojima je pisao, i sam je dio historije naroda kome pripada i zemlje u kojoj se rodio i živio.

a) Kratak osvrt na osnivača i starije članove porodice Hadžijahić

Kao i u mnogim drugim zemljama, i u Bosni i Hercegovini postoje porodice koje su stoljećima davale i daju istaknute pojedince iz raznih oblasti ljudskog stvaralaštva. Njihovi rodonačelnici često nisu bili ni svjesni da sa njima započinje jedna velika i lijepa tradicija koja će se prenositi na generacije njihovih potomaka. Među takve porodice spadaju i Hadžijahići. Porijeklom su iz Gornjeg Vakufa. Od XVIII stoljeća počeli su davati više znamenitih ličnosti. Među njima je i rodonačelnik porodice hadži Mustafa Bošnjak. "Ovaj pjesnik, putopisac, kadija i diplomat spadao je u red vrlo značajnih ličnosti muslimanske Bosne iz prve polovine XVIII stoljeća, ali je, začudo, do nedavno bio gotovo potpuno zaboravljen."¹

O njegovom životu i školovanju i danas se malo zna. Vjerovatno je morao steći visokoškolsko obrazovanje jer je u kasnijem dobu obavljao dužnost kadije u više mjesta kao što su: Duvno, Imotska Bekija i Foča. Dužnost sarajevskog kadije obavljao je od februara 1737. do februara 1739. godine. Upravo u to vrijeme dolazi do novog osmansko-austrijskog rata. Zbog nedostatka vojne snage, a znajući da im Visoka porta ne može poslati vojno pojačanje, radi odbrane su se javili za rat svi vojno sposobni ljudi. Dobrovoljaca (*serdencečtija*) je bilo iz svih društvenih slojeva i generacija, a među njima je bio i sarajevski kadija Mustafa

¹ *Hazim Šabanović*, Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (bibliografija), Sarajevo 1973. godine, str. 453 (dalje: *H. Šabanović*, Književnost).

Bošnjak. On je kao običan vojnik bio u redovima branilaca Bosne i učesnik je Banjalučkog boja. Bio je neposredan svjedok svih dešavanja tokom ove bitke koja se vodila 4. 08. 1737. godine. Peti dan poslije pobjede osmanske vojske nad austrijskom, kadija Mustafa je napisao trojezični panegirik u čast pobjednika, a u slavu bosanskog namjesnika Ali-paše Hekim-oglua. Pjesma je napisana u devet stihova, i to tako što je u svakom stihu prva strofa napisana na arapskom, druga na perzijskom, a treća na osmansko-turskom jeziku.² Na bosanski jezik pjesmu su preveli Mehmed Handžić,³ a nešto kasnije i Omer Mušić.⁴ Već u to vrijeme kadija Mustafa Bošnjak bio je poznat pod pjesničkim imenom Muhlisi.

Nešto kasnije, dužnost kadije obavlja u Foči. Cijeneci njegov ugled, znanje i poznavanje stanja na terenu, bosanski namjesnik Ajvaz Gazi Mehmed-paša je Mustafu-Muhlisija 17. augusta 1742. godine imenovao za člana osmanske delegacije za uspostavljanje nove osmansko-austrijske granice. Bio je to vrlo odgovoran i zahtjevan posao. U komisiji su bili i bosanski alajbeg Ahmed-beg, zatim Muhamed Seid-efendija, koji je i poslije Požarevačkog mirovnog ugovora (1718.) obavljao isti posao, prvi dubički kapetan Omer-beg Cerić, te njegov rođak novski kapetan Džafer-beg Cerić.⁵

Ova osmanska komisija imala je zadatak da pregovara s austrijskim diplomatama o predaji Ade Struge koju su austrijski vojnici u prethodnom ratu (1737-1739) osvojili. Kako se Ada nalazila unutar Bosanskog ejaleta, to

² Omer Novljanin, *Ahmed Hadžinesimović*, Odbrana Bosne 1736-1739. (dvije neobjavljene kronike), preveli i priredili: *dr Fehim Nametak* i *dr. Lamija Hadžiosmanović*, Zenica 1994. godine, str. 47; *Mustafa Imamović*, Historija Bošnjaka, Sarajevo 1997. godine, str. 301 (dalje: *M. Imamović*, Historija); *Salih Sidki Hadžihuseinović-Muwekkit*, Povijest Bosne, knj. I, Sarajevo 1999. godine, str. 492; *Enes Pelidija*, Banjalučki boj iz 1737. - uzroci i posljedice, Sarajevo 2003. godine, str. 351, 362 (dalje: *E. Pelidija*, Banjalučki boj); *Hamdija Kreševljaković*, Hadži hafiz Džemaludin Hadžijahić (1891-1955), *Sepatar Glasnika Vrhovnog islamskog starješinstva*, broj 8-10, Sarajevo 1955. godine, str. 4 (dalje: *H. Kreševljaković*, Hadži hafiz Džemaludin); *H. Šabanović*, Književnost, str. 454.

³ *M. Handžić*, Teme, str. 387.

⁴ *Omer Mušić*, Hadži Mustafa Bošnjak-Muhlisi, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo 1973. godine, str. 105-108.

⁵ *Hamdija Kreševljaković*, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo 1991. godine, str. 87, 94 (dalje: *H. Kreševljaković*, Kapetanije); *Hazim Šabanović*, Novi turski dokumenti u turskom odsjeku Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu, *Glasnik Hrvatskog zemaljskog muzeja u Sarajevu*, LIV/1942, Sarajevo 1943. godine, str. 357 – 370.

je, po osnovnim članovima Beogradskog ugovora (18. 09. 1739.), trebalo da bude vraćena pod sultanov suverenitet. Također, tom prilikom (s austrijskom stranom) osmanska komisija je vodila pregovore i oko razmjene zarobljenika, kojih je najviše bilo s područja novske kapetanije, a koji bi bili vraćeni svojim kućama.⁶ Sve postavljene zadatke komisija je uspješno realizirala, a Mustafa Muhlisi je bio unaprijeđen u zvanje inspektora (*mufettiš*) za obrazovanje i pravosuđe.⁷ Posao kadije, a zatim i inspektora za obrazovanje i pravosuđe, vjerovatno mu je omogućio lijepu prihode, pa 1748. godine odlazi u Istanbul. Odatle je nastavio put prema Mekki i Medini i iste godine obavio hadž. Na tom putu nastalo je njegovo djelo *Putopis na hadž*. Ovo djelo je jedan od osnovnih izvora za upoznavanje životnog puta hadži Mustafe Muhlisija.⁸

Po obavljenom hadžu i poslije izvjesnog vremena provedenog u Bugarskoj, gdje je obavljao dužnost kadije, vraća se u Travnik. Upravo u to vrijeme je došlo do svađe među mostarskim ajanima (prvacima). Razlog za nezadovoljstvo bila je raspodjela plata među neferima i bašama. "I tu se učini kavga... I toliko bi učinjeno da najposli poginu Temim i drugih s obi strane oko deset, a toliko ranjenih".⁹ U to vrijeme mostarski kapetan, po mišljenju Hamdije Kreševljakovića, bio je Mehmed-beg ili njegov sin Zejnul-Abidin Vučijaković.¹⁰ U svakom slučaju, jedan od njih je od bosanskog namjesnika u Travniku zatražio pomoć u uspostavljanju reda i zakonitosti u gradu. Cijeneći od ranije hadži Mustafu Muhlisija zbog iskazane sposobnosti, a vjerovatno i ode koju mu je napisao deceniju ranije, tadašnji bosanski beglerbeg Ali-paša Hekim-oglu, koji je po treći put u Bosni obavljao dužnost namjesnika, poslao je u Mostar iskusnog i provjerenog hadži Mustafu Muhlisiju. Diplomatskom vještinom i snagom svog autoriteta i ovaj zadatak Muhlisija je uspješno obavio na opće zadovoljstvo svih zainteresiranih strana. Kako piše Hamdija Kreševljaković, u to vrijeme na teritoriji Bosanskog ejaleta niko nije uživao veće povjerenje vezira Ali-paše

⁶ H. Šabanović, Književnost, str. 454.

⁷ Isto, str. 455.

⁸ Isto, str. 456.

⁹ Fra Nikola Lašvanin, Ljetopis, Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran, Sarajevo 1981. godine, str. 190; Avdo Sućeska, Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Sarajevo 1965. godine, str. 184.

¹⁰ H. Kreševljaković, Kapetanije, str. 217.

Hekim-oglua od Muhlisije. Poslije povratka iz Mostara, odlučio je da posljednje dane provede u rodnom Gornjem Vakufu, gdje je i umro “koju godinu poslije 1162. godine”, tj. iza 1749. godine.¹¹ Iza Muhlisije su ostala dvojica sinova: Idris i Jahja. U narednom periodu Idris postaje rodonačelnik poznate bugojanske porodice Muhlisija, a od Jahje, koji je iza očeve smrti doselio u Sarajevo, porodica Hadžijahića.¹²

Prvi Jahjini potomci bili su sin Muhamed i unuk Jahja. O Muhamedu do sada nemamo nikakvih konkretnih podataka, izuzev da je obavio hadž. Zna se da je bio imam mesdžida Nedžar Hadži Ibrahima u Mjedenici. Nastavljajući porodičnu tradiciju, Jahja je nešto prije 1832., kao i djed i otac, obavio hadž. U to vrijeme bio je privremeni mutevelija vakufa hadži Huseina Zlatara, sina Hasanova. Kako se radilo o uglednoj ličnosti i bogatom čovjeku, hadži Husein je još oko 1800. godine iz svojih materijalnih sredstava obnovio ovaj mesdžid i za njegovo dalje održavanje uvakufio dućan koji se nalazio u današnjoj Gazi Husrev-begovoj ulici, a koja je poznata i po tradicionalnom imenu Zlatarska čaršija. Kako je sin ovog vakifa Mustafaga Zlatar bio pristalica i jedan od bližih saradnika Husein-kapetana Gradaševića, to je, poslije sloma Pokreta za autonomiju, sa “Zmajem od Bosne”, kako je u narodu popularno nazivan Husein-kapetan, 1832. godine napustio Bosnu i prebjegao u Slavoniju.¹³ Zbog svega navedenog osmanska država je nacionalizirala pokretnu i nepokretnu imovinu Mustafage Zlatara. Tom prilikom je nacionaliziran i uvakufljeni dućan njegovog oca Huseina. Zbog toga je, u svojstvu privremenog mutevelije, hadži Jahja pred sudom pokrenuo parnicu o vraćanju nacionaliziranog dućana u vakufsko dobro. Nakon uvida u činjenično stanje, sud je sporni dućan vratio u vlasništvo vakufa.¹⁴ U to vrijeme bio je cijenjen kao dobar karija.¹⁵ Od njega započinje i porodična tradicija najuglednijih karija-učaća Kur’ana koju su

¹¹ H. Šabanović, Književnost, str. 457.

¹² Ibidem, str. 457.

¹³ Ahmed S. Aličić, Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine, Sarajevo 1996. godine, str. 315; Dr. Husnija Kamberović, Husein-kapetan Gradašević (1802-1834) biografija, Gradačac, 2002. godine, str. 80.

¹⁴ H. Kreševljaković, Hadži hafiz Džemaludin, str. 4.

¹⁵ U prijevodu na bosanski jezik riječ *karija* dolazi od arapske riječi qaraa, što znači čitati, a u ovom smislu odnosi se na onoga koji zna potpuno pravilno da uči svaku riječ Kur’ana. (vidi: Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1989. godine, str. 397).

održavale tri generacije.¹⁶ Obavljajući dužnost imama mesdžida Nedžar Hadži Ibrahima u Mjedenici, umro je početkom muharrema 1259. godine po Hidžri, odnosno početkom februara 1843. godine po gregorijanskom kalendaru. Ukopan je u haremu ovog mesdžida.¹⁷

Iza hadži Jahje ostao je sin Hasan. Kako je znao napamet učiti cio Kur'an i kako je, kao i njegovi preci, obavio hadž, u narodu je bio poznatiji pod imenom hadži hafiz Hasan. Posebno je bio cijenjen kao hattat (kaligraf). Tokom života obavljao je dužnost imama i hatiba Baščaršijske džamije. Da nije bio ovisan o poslu kojeg je obavljao i da je imao druge velike prihode, govori podatak da je upravo za troškove održavanja ove džamije uvakufio dva dućana koji su bili njegovo vlasništvo u Bravadžiluku. Također je obavljao i dužnost imama Jahjapašine džamije u Čurčića mahali. U haremu ove džamije ukopan je 9. redžepa 1266., odnosno 21. maja 1850. godine.¹⁸

Porodičnu ulemansku tradiciju nastavlja sin hadži hafiza Hasana hadži hafiz Muhamed Emin. O njemu i njegovoj djelatnosti također postoji dosta interesantnih podataka. Rodio se u Sarajevu 1837. godine. U trenutku očeve smrti bio je dječak od 13 godina. Poslije stjecanja osnovnog znanja u rodnom gradu, dalje obrazovanje nastavlja u Istanbulu. Po završetku školovanja vraća se u Sarajevo. Vrlo rano je postao poznat kao vrstan kurrah.¹⁹ Kada je 1868. godine Gazi Husrev-begov vakuf ustanovio mudževidsko mjesto, Uprava vakufa je za prvog mudževida - učitelja za pravilno učenje Kur'ana – imenovala hadži hafiza Muhameda Emina. Tu časnu dužnost obavljali su članovi njegove porodice do 30. septembra 1949. godine. Tako su od druge polovine XIX do sredine XX stoljeća najbolji učaci Kur'ana ne samo u Sarajevu već u Bosni i Hercegovini bili sinovi i unuk hadži hafiza Muhameda Emina.²⁰ Hadžijahići su kao učitelji prvo predavali u Begovoj džamiji, a zatim u Gazi Husrev-begovoj medresi. Zbog ugleda, pedagoškog rada, lijepog učenja Kur'ana hadži hafiz Muhamed

¹⁶ Kao cijenjene karije pored hadži Jahje bili su njegov sin hadži hafiz Hasan-efendija, unuk hadži hafiz Muhamed Emin, te praunuk hadži hafiz Džemaludin Hadžijahić.

¹⁷ H. Šabanović, Književnost, str. 457.

¹⁸ H. Kreševljaković, Hadži hafiz Džemaludin, str. 5.

¹⁹ ..... vidi i dopunu.

²⁰ Hfz. Mahmud Traljić, Iz kulturne historije Bošnjaka, Travnik, 1999. godine, str. 53, 118 (dalje: Hfz. M. Traljić, Iz kulturne historije).

Emin efendija je vršio službu džuzhana i devrihana u Begovoj džamiji, dok je imamsku dužnost obavljao u Carevoj džamiji.²¹

Malo je do sada pisano, pa je i nedovoljno poznato da je poslije ulaska austrougarske vojske u Sarajevo 19. augusta 1878. godine i uspostavljanja nove vlasti, tadašnjih 20 sarajevskih džamija bilo pretvoreno u skladišta. Među njima je bila zatvorena i Careva džamija pune tri godine. Takvo stanje je vjerovatno uticalo da je među protivnicima nove vlasti bio i Hadžijahić. Ne slučajno hadži hafiz Muhamed Emin u jednom aktu iz 1878. godine uz svoje ime i prezime dopisuje i pjesničko ime svoga šukundjeda Muhlisije.²² Vjerovatno je i na taj način želio pokazati da nastavlja tradiciju svoga slavnog pretka koji se 150 godina ranije u sličnoj situaciji suprotstavio oružanim snagama iste Carevine koja je te godine okupirala Bosnu i Hercegovinu.

Zbog svog antiaustrougarskog stava ostao je u tom periodu bez redovne plaće. To je bio povod odlasku u osmansku prijestonicu. Bilo je to jedino mjesto gdje je Hadžijahić mogao tražiti zaštitu. U osmanskoj prijestonici boravio je više mjeseci. Ubrzo je svojim hutbama petkom skrenuo na sebe pažnju u svakoj džamiji gdje bi bio. Sve više ljudi je dolazilo da ga sluša. Čak su se pronijele glasine da će biti imam sultana Abdul-Hamida. Određene intrige, koje su u međuvremenu izbile, uticale su na hadži hafiza Muhameda Emina da se vrati u rodno Sarajevo. Prije dolaska u Bosnu, obavio je hadž. Tom prilikom svojim glasom i učenjem skrenuo je pažnju uglednih i bogatih ljudi Mekke. Kada se čulo da se jedan vjernik, slušajući kako ovaj Bošnjak uči Kur'an, onesvijestio od zanosa, šerif Mekke ga pozva da mu prouči "suru Feth". Od tada je svaki dan dolazio i učio mu navedenu suru. U znak zahvalnosti šerif mu je, kada je polazio, ponudio izvjesnu sumu novca, što, na iznenađenje svih, hadži hafiz Muhamed Emin nije prihvatio. I ova njegova gesta brzo je postala poznata ljudima u Bosni, te ju je akademik Kreševljaković zabilježio. Vjerovatno je sve to bilo razlog što je 15. decembra 1882. godine, kada je prvi reisul-ulema Bosne i Hercegovine Mustafa Hilmi Omerović – Omić primao menšuru, hadži hafiz Muhamed Emin (od članova Ulema medžlisa) počašćen da u Begovoj džamiji prouči dovu.²³ Bilo

²¹ H. Kreševljaković, Hadži hafiz Džemaludin, str. 5.

²² Isto, str. 6.

²³ Isto, str. 5.

je to javno priznanje i znak poštovanja koje je bosanskohercegovačka ulema iskazala ovom uvaženom alimu.

U to vrijeme muslimansko stanovništvo je u velikom broju napuštalo prostore Bosne i Hercegovine i odlazilo na teritoriju koja je i dalje bila pod sultanovom vlašću. Ovoj pojavi se suprotstavio jedan broj uglednih ličnosti iz reda Bošnjaka. Među njima je bio i hadži hafiz Muhamed Emin efendija Hadžijahić. Tokom 1884. godine u listu *Vatan* (Domovina) objavio je više članaka u kojima se suprotstavlja svima onima koji zagovaraju hidžru (iseljenje).²⁴ U jednom od svojih tekstova na ovu temu piše sljedeće: “Kako da ne ljubimo svoju domovinu, zar ima nešto preče od vjere i domovine...”, a zatim zaključuje: “Ima našijeh zemljaka, koji o posljedicama ne razmišljaju i koji nijesu stradanje ovoga svijeta iskusili te misle da je iseljavanje uputno.” Po Hadžijahiću, ako se nastavi dalje iseljavanje Bošnjaka, to će imati za posljedicu da “najposlije će se u Bosni zgrada islamstva s mjesta pokrenuti ili se može biti iz temelja oboriti”.²⁵

Vjerovatno zbog toga, ali i nepovjerenja kojeg je u raznim prilikama pokazivao prema novim vlastima, hadži hafiz Muhamed Emin je spomenut u pismu koje je Štrosmajeru 19. augusta 1888. godine uputio njegov lični izaslanik za upoznavanje političkih prilika među bh. muslimanima Bogdan Bertić. Gospodin Bertić pisao je biskupu da je među istaknutijim muslimanskim opozicionarima prema Austro-Ugarskoj monarhiji i hadži hafiz Muhamed Emin Hadžijahić. Četiri godine kasnije, 20. aprila 1892. godine, poslije kratke bolesti, umro je u 55. godini. Iza njega ostalo je šestero djece (tri kćeri i tri sina) iz dva braka. Kasnije će sva tri sina postati hafizi. Najstari, hafiz Hasan Senaja odselio je u Istanbul i poslije završetka pravnog fakulteta bavio se advokaturom. Drugorođeni sin hadži hafiz Husnija je naslijedio oca u mudževidskoj službi. Najmlađi Džemaludin, koji je rođen marta 1891. godine i u vrijeme očeve smrti imao nepunu godinu dana, kasnije je preuzeo ostale službe koje su obavljali njegov otac i brat.²⁶

²⁴ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 369.

²⁵ Ibrahim Kemura, Dva patriotska apela bosanskih muslimanskih prvaka iz prvih godina austro-ugarske okupacije, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, 9-10/XXXIII, Sarajevo 1970. godine, str. 440-442; Enes Durmišević, *Uspostava i pravni položaj Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1882 – 1899.*, Sarajevo 2002. godine, str. 50, 51.

²⁶ H. Kreševljaković, *Hadži hafiz Džemaludin*, str. 6.

Odgoj i početno obrazovanje Džemaludina preuzela je na sebe njegova majka Atifa, koja je rodom bila iz sarajevske porodice Džino. Poslije stjecanja osnovnog obrazovanja, 1907. godine kao šesnaestogodišnjak postao je hafiz. Hafisku dovu proučio je u Carevoj džamiji pred muderizom Careve medrese hadži Hasan-efendijom Muhamedagićem, poznatijim pod nadimkom Bišćak. Već tada su mnogi govorili da je u učenju dostojan sin svoga oca. Dalje školovanje od 1907. do 1911. godine nastavlja u Istanbulu. U tom periodu na dužnosti mudževvida zamjenjivao ga je hadži hafiz Asim efendija Džafić.²⁷ Tokom četverogodišnjeg školovanja u Istanbulu mladom hafizu Džemaludinu, po preporuci sarajevskog hafiza Vejsil-efendije Pinje, koji je šeher napustio poslije dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, učitelj je bio tadašnji najbolji istanbulski kurrah šejh Mehmed Kadri efendija. Stekavši potrebno znanje iz učenja Kur'ana i drugih disciplina koje je studirao, u ljeto 1911. godine hafiz Džemaludin se vratio u Sarajevo.²⁸

U međuvremenu mu je umro brat hadži hafiz Hasan-efendija (1908). Od njega je preuzeo sve ranije dužnosti. Tako je imamsku i hatibsku dužnost obavljao u Carevoj džamiji neprekidno od 11. novembra do 23. oktobra 1953. godine. Od tada je službu imama i hatiba nastavio da obavlja u Gazi Husrev-begovoj džamiji do 30. novembra 1954. godine. Po potrebi je obavljao imamsku dužnost i u drugim sarajevskim džamijama. No, posebno su bile interesantne hutbe koje je pripremao i usmeno izlagao.

Jedna od službi koju je preuzeo nakon smrti oca i brata bila je i mudževidska služba (učitelj za pravilno učenje Kur'ana). U početku ju je obavljao, kao što su to radili njegov otac i brat, po džamijama, a od školske 1920./21. godine, kada je došlo do reorganizacije Gazi Husrev-begove medrese, bio je mudževvid prvo u muškoj, a kasnije i u ženskoj medresi do penzionisanja 30. septembra 1949. godine. Kako piše akademik Hamdija Kreševljaković, koji je i sam radio honorarno kao profesor ove medrese, hafiz Džemaludin je "metodik svoga predmeta dobro poznao". Nastavnički poziv smatrao je svojim glavnim poslom, te mu je posvećivao posebnu pažnju.²⁹

²⁷ *Hfz. M. Traljić*, Iz kulturne historije, str. 83.

²⁸ *H. Kreševljaković*, Hadži hafiz Džemaludin, str. 6; *Hfz. M. Traljić*, Iz kulturne historije, str. 79.

²⁹ *H. Kreševljaković*, Hadži hafiz Džemaludin, str. 7.

Pred njim kao cijenjenim profesorom i hafizom, stjecale su znanje mlađe generacije učenika Gazi Husrev-begove medrese i brojni kasniji hafizi. Nastavio je porodičnu tradiciju po kojoj su se njihovi učenici mogli prepoznati među drugima u učenju Kur'ana.³⁰ Kada je 20. aprila 1931. godine umro hadži Ahmed-efendija Hadžijamaković, hafiz Džemaludin, koji je do tada kao pripadnik halvetijskog tarikata, postao je šejhom Gazi Husrev-begovog hanikaha.³¹ Koliko je bio cijenjen od svojih učenika govori i podatak da je generacija učenika Gazi Husrev-begove medrese koja je diplomirala školske 1954./55. godine na svoj 50-godišnji jubilej među najcjenjenijim profesorima istakla ime hadži hafiza Džemaludina Hadžijahića.³²

Kao vrstan poznavalac turskoga jezika, za potrebe pisanja "Spomenice" u povodu 400-godišnjice Gazi Hurev-begove džamije, 1930. godine profesoru Kreševljakoviću pročitao je svih 83 sarajevska sidžila, Muvekkitovu "Povijest Bosne" (Tarihi dijari Bosna), svu Kadićevu hroniku i druge brojne dokumente koji su se nalazili u Gazi Husrev-begovoj biblioteci bez ikakve naknade. Također, Hadžijahić i Kreševljaković zajedno su sredili arhiv Muhameda Enveri Kadića, te napravili regista za preko 1200 dokumenata. Tokom cijelog tog perioda hadži hafiz Džemaludin je akademiku Hamdiji Kreševljakoviću pomagao da usavrši znanje turskoga jezika. Od toga vremena profesor Kreševljaković ga je počeo zvati "svojim hodžom". Njihovo prijateljstvo ostalo je do smrti hadži hafiza Džemaludina. Umro je u Mekki dok je obavljao hadž 4. augusta 1955. godine. Ukopan je na Mini, gdje se nalazio poslije povratka sa Arefata. Iza njega ostala je supruga Esmā, rođena Kujundžić, dva sina i kćer.³³ U takvoj znamenitoj ulemanskoj porodici rodio se Muhamed Hadžijahić.

b) Osnovni biografski podaci o Muhamedu Hadžijahiću

Muhamed Hadžijahić je rođen 6. februara 1918. godine u Sarajevu. U rodnom gradu završio je osnovno i srednje obrazovanje (klasična gimnazija).

³⁰ *Fejzullah Hadžibajrić*, Putopisi i nekrolozi, Priredio *Ašik Gaši*, Stockholm, 2002., str. 221; *Hfz. M. Traljić*, Iz kulturne historije, str. 53.

³¹ *H. Kreševljaković*, Hadži hafiz Džemaludin, str. 7.

³² Uspjeh vrednovan poštenjem, *Preporod, islamske informativne novine*, 15. 06. 2005. godine, str. 27.

³³ *H. Kreševljaković*, Hadži hafiz Džemaludin, str. 3, 7, 8; *Hfz. M. Traljić*, Iz kulturne historije, str. 170.

Dalje školovanje nastavlja kao student Pravnog fakulteta u Zagrebu, kojeg upisuje školske 1937/38. godine. I pored velikih obaveza i poslova koje je imao u naredne četiri godine, na Pravnom fakultetu diplomira u redovnom roku 1942. godine.

Još prije izbijanja Drugog svjetskog rata, Muhamed Hadžijahić skreće pažnju na sebe i svoj rad prilozima i člancima koje objavljuje u više časopisa. Već kao gimnazijalac nižih razreda u muslimanskom porodičnom listu – dječijem dodatku *Novi behar* objavljuje pjesmu o Gazi Husrev-begu.³⁴ Do odlaska na Sveučilište u Zagreb, od 1933. do 1937. godine pored pisanja u *Novom beharu*, kao gimnazijalac, Muhamed je pisao i objavljivao radove u listovima i časopisima kao što su: *Islamski svijet*, kalendar *Narodna uzdanica*, *Mladost*, *Obzor*, *Muslimanska svijest*, *Jugoslovenski list*, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* i *Napredak*, *glasilo hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Sarajevu*. U tom periodu objavio je ukupno 73 priloga, članaka i prikaza, a najveći dio se odnosio na narodne pjesme i istaknute ličnosti Bošnjaka. U publikovanim člancima obraća pažnju na pojedine historijske ličnosti i događaje kojima će se u kasnijem periodu vraćati i o njima pisati u različitim povodima. Također kao srednjoškolac piše i prikaze knjiga koje se odnose na prošlost Bosne i Hercegovine. Već tada jedan od učitelja i uzora u znanstvenom radu postao mu je Hamdija Kreševljaković, blizak prijatelj njegovog oca.³⁵ Prvi prikaz kojeg je kao 16-godišnjak napisao odnosio se na Kreševljakovićeve radove: Hamdija Kreševljaković, *Željezni obrt u Varešu do godine 1891.*; Hamdija Kreševljaković: *Počitelj*.³⁶

Svoj spisateljski rad nesmanjenom energijom nastavlja i u vrijeme studija. Tako je u periodu od 1937. do diplomiranja 1942. godine napisao i objavio 101 članak, prilog, osvrt, prikaz i enciklopedijsku natuknicu. Već u ovom drugom dijelu svog stvaralaštva piše zrelije. Iako nastavlja pisanje radova koji se tiču epske narodne književnosti i etnologije, u novim člancima sve više usmjerava svoju pažnju prema šerijatskom pravu i značajnijim historijskim događajima i lično-

³⁴ *Jasminko Mulaomerović*, Prilog bibliografiji Muhameda Hadžijahića, ČAS SJEĆANJA Muhamed Hadžijahić (1918-1986), Zbornik priloga sa skupa održanog 22.6.1996. godine u Sarajevu, Sarajevo, 1997. godine, 57 (dalje: *J. Mulaomerović*, Prilog bibliografiji).

³⁵ Isto, 57-62.

³⁶ *Islamski svijet*, II, 62 (17. IX 1933.), Sarajevo, str. 4.

stima. Ovoga puta, pored već navedenih listova i časopisa, radove objavljuje i u sljedećim publikacijama: *El-Hidaji*, *Jadranskom dnevniku*, *Hrvatskom narodu*, *Mjesečnik-glasilo pravnčkog društva* iz Zagreba, *Hrvatskom dnevniku*, *Narodnom pravu*, *Spremnosti* i *Osvitu*.³⁷ To je vrijeme kada Muhamed Hadžijahić u listu *El Hidaje* pokreće posebnu rubriku pod nazivom *Kronika*, a nešto kasnije pod naslovom *Niša kronika*, koja je izlazila od novembra 1939. do oktobra 1942. godine. Najbliži saradnik bio mu je hafiz Mahmud Traljić. Tu su donošene informacije o životu posebno Bošnjaka s komentarima i prikazima pojedinih knjiga u kojima se najviše piše i govori o Bošnjacima.³⁸ Kao student saradivao je i u zagrebačkom *Obzoru*. Tu je objavio više kraćih priloga o muslimanskom stanovništvu.³⁹ U ovom periodu Hadžijahić je za *Hrvatsku enciklopediju* napisao 13 natuknica,⁴⁰ koje su objavljene u prva četiri toma Hrvatske enciklopedije. Jedan od interesantnijih članaka koje je pisao u ovo vrijeme je i rad pod naslovom "Udio žena u islamizaciji Bosne i Hercegovine".⁴¹

U to vrijeme Muhamed Hadžijahić postaje jedan od inicijatora osnivanja Sociološke sekcije pri Glavnom odboru Muslimanskog kulturnog društva "Narodna uzdanica". Zadatak Sekcije bio je da se izučava život i rad muslimana Bosne i Hercegovine. No, Drugi svjetski rat na tlu Kraljevine Jugoslavije (1941-1945) prekinuo je njen izuzetno koristan rad.⁴²

Zbog svog prohrvatskog stava kojeg je pokazivao u mladosti i kao student, te kao saradnik više hrvatskih listova i časopisa u vrijeme studiranja, Hadžijahić je neposredno po uspostavljanju NDH, iako je još bio student, dobio ponudu za posao od novih vlasti. Tako je od 30. aprila (travnja) 1941. godine počeo raditi kao perovodni vježbenik u *Poglavnikovom Povjereništvu* u Sarajevu.⁴³

³⁷ J. Mulaomerović, Prilog bibliografiji, 62-69.

³⁸ Hfz. Mahmud Traljić, Istaknuti Bošnjaci, Sarajevo, 1998. godine, str. 99 (dalje: M. Traljić, Istaknuti Bošnjaci); vidi: J. Mulaomerović, Prilog bibliografiji, str. 64-67.

³⁹ Vidi: J. Mulaomerović, Prilog bibliografiji, str. 63-67.

⁴⁰ Kao što su: Acanu oglan, Ali (Aali), Alhamijado literatura kod Hrvata, Ašikovanje, Bahmetovići, Balije, Bojičić Alija, Bošnjaštvo kao nacionalni i regionalni problem, Čaršija, Čaušević, Hadži Mehmed Džemaludin, Čejf i Čepenak.

⁴¹ *Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1942*, X, Sarajevo, str. 71-79.

⁴² M. Traljić, Istaknuti Bošnjaci, str. 99.

⁴³ Mujo Koštić, Bibliografija BOSNIACE objavljene od 1941. do 1945. godine izdanja u vrijeme

Vjerojatno je službu dobio ne samo zbog svog dotadašnjeg prohrvatskog stava nego i zbog pripadnosti jednoj od najuglednijih muslimanskih (bošnjačkih) porodica koja je više stoljeća davala istaknute učenjake i ugledne ličnosti. Kako su nove vlasti željele u što većem broju pridobiti Bošnjake na svoju stranu, to je Muhamed bio pogodan da mu se (i iz tih razloga) daju značajnije službe. Po novoj odluci od 15. augusta (kolovoza), radi u Banjoj Luci kao tajnik u *Velikoj župi Sana i Luka*. No, ubrzo ga vraćaju u Sarajevo, gdje radi kao cenzor u *Glavnom ravnateljstvu za promidžbu*, a zatim odlazi da radi u Zagrebu kao službenik u *Državnom promidžbenom uredu*.⁴⁴ Posao koji je obavljao omogućio mu je da na najbolji način pomaže pripadnike NOP-a. Dok je još prvih mjeseci NDH-vlasti radio u Sarajevu, povezoao se s pripadnicima antifašističkog pokreta i pružao im pomoć u davanju dozvola za kretanje i slično.⁴⁵ Kada je prešao da radi u Zagreb, nastavio je pružati ovu pomoć. Budući da se nalazio na izvoru glavnih informacija i uživao povjerenje ustaških vlasti, Hadžijahić je, iako nikada nije bio član Komunističke partije, kao antifašist i patriot, rizikujući i vlastiti život, dostavljao pripadnicima NOP-a mnoge vrlo povjerljive izvještaje do kojih je dolazio i na taj način spašavao mnoge rodoljube. Koliko su neki od njegovih podataka bili važni, najbolje svjedoče korisnici tih izvještaja koji su pisali da je dio Hadžijahićevih izvještaja direktno poslat određenim kanalima vođi jugoslavenskih partizana Josipu Brozu Titu.⁴⁶

Zbog zauzetosti u Glavnom ravnateljstvu za promidžbu, nema dovoljno vremena, te smanjenim intenzitetom piše i objavljuje radove. To se vidi i iz njegove bibliografije, pa je od 1943. do kraja 1945. godine napisao i objavio svega pet radova, od kojih su dvije natuknice.⁴⁷ No, to ne znači da on u tom periodu zanemaruje svoj znanstveni i spisateljski rad. Baš tada piše za potrebe službe koju je obavljao nekoliko referata i elaborata, koji su donedavno bili malo poznati. Tu su i radovi: *Referat o istočnoj granici Hrvatske, Problemi istočne*

“Nezavisne države Hrvatske”, Sarajevo, 2007. godine, str. 140 (dalje: *M. Košić*, Bibliografija).

⁴⁴ Isto, str. 140.

⁴⁵ *Muhidin Pelešić*, Javni i tajni poslovi Muhameda Hadžijahića u Drugom svjetskom ratu, ČAS SJEĆANJA Muhameda Hadžijahića (1918-1986), Sarajevo, 1997. godine, str. 35 (dalje: *M. Pelešić*, Javni i tajni poslovi).

⁴⁶ Isto, 38/39.

⁴⁷ *J. Mulaomerović*, Prilog bibliografiji, str. 69.

Bosne i Narodna pripadnost i opredjeljenje b-h muslimana. U ovim, kao i nekim drugim radovima, Hadžijahić ukazuje na značaj izučavanja stećaka, “pitanje bogumilstva, prihvatanja islama Bošnjaka, pojavu muslimana izvan darul-islama, muhadžirluka u Turskoj, veze Bošnjaka s islamskim svijetom, vojne povijesti Bošnjaka, pitanja Novopazarskog sandžaka, ostalih muslimanskih naroda na Balkanu, utemeljenja elite u bošnjačkom društvu. Hadžijahić je aktuelizirao ova pitanja, svjestan da su sami Bošnjaci krivi ako ih njihovi “inovjerni sunarodnici” (misleći na Hrvate) “nedovoljno ili, što je još gore, pogrešno poznaju”.⁴⁸

Među prvima je upoznao svjetsku javnost o zločinima koji su se od 1941. godine dešavali nad Bošnjacima na teritoriji Bosne, Hercegovine i Sandžaka. O tome piše sredinom 1944. godine. Genocid su vršili četnici Draže Mihailovića. Autor daje i kratak historijat Bosne u cilju boljeg razumijevanja onoga što je glavna tema pisanja. Između ostalog, naglašava cilj, a to je da: “upozori na sve one činjenice koje su u tadašnjim ratnim zbivanjima (...) opasne po osiguranje ravnoteže i trajnog mira u ovom dijelu Evrope”, te da “Uprkos najvećem stupnju objektivnosti, pisac ne može zatajiti svoje demokratsko svjedočenje i simpatije za stvar za koju se u ovom današnjem dijelu u svjetskom kretanju bore savezničke snage”.⁴⁹ Ovaj rad, koji pored 57 strana teksta ima jednu stranicu Zapisnika i osam (8) strana Dodatka, poslao je predstavnicima vlada SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a. Rukopis je potpisao pseudonimom “Spectator”.⁵⁰ Zbog važnosti i historijskog značaja ovaj rukopis je više decenija kasnije objavljen pod naslovom “Muhamed Hadžijahić, Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana”.⁵¹

Zbog svojih zasluga, patriotskog i antifašističkog stava, Muhamed Hadžijahić poslije završetka Drugog svjetskog rata i u novoj FNRJ nastavlja raditi kao pravnik u *Generalnoj direkciji ugljena* u Zagrebu i u istarskim ugljenokopima u Raši, a 1951. godine, poslije više od jedne decenije, vraća se u Bosnu i Hercegovinu.

⁴⁸ Muhamed Hadžijahić, Znanstveno obrađivanje naše muslimanske problematike, *Narodna uzdanica (Kalendar za godinu 1944; 1363-4. po Hidžri)*, Godina XII, Sarajevo, 1943., str. 42-47; M. Pelešić, Javni i tajni poslovi, 36-38.

⁴⁹ M. Pelešić, Javni i tajni poslovi, str. 39.

⁵⁰ Šaćir Filandra, Bošnjačka politika u XX. stoljeću, Sarajevo, 1998. godine, str. 181 (dalje: Š. Filandra, Bošnjačka politika); M. Pelešić, Javni i tajni poslovi, 39.

⁵¹ KDM “Preporod”, Sarajevo, 1991. godine, str. 124. Š. Filandra, Bošnjačka politika, str. 180/181.

nu.⁵² U periodu od 1945. do 1951. godine napisao je i objavio pet priloga. Prvi od njih objavljen je, poslije trogodišnje pauze, 1948. godine u listu *Slovensko bratstvo*, a preostala četiri priloga u zagrebačkom časopisu *Historijski zbornik*. Teme su iz dalje i bliže prošlosti Bosne i Hercegovine.⁵³

U periodu od 1951. do 1960. godine boravio je u više mjesta Bosne i Hercegovine. Po dolasku iz Raše u rodni grad, radi u kotarskom sudu i *Državnom sekretarijatu za pravosudnu upravu NRBiH* u Sarajevu, a zatim kao sudija u Mostaru, Brčkom i Gradačcu. Boravak u navedenim mjestima za Muhameda Hadžijahića nije značio udaljavanje od znanstvenog rada. Naprotiv, u tom periodu napisao je 13 radova, prikaza i natuknica za Enciklopediju Jugoslavije. Boraveći u Gradačcu, gradu bogate i interesantne prošlosti, 1960. godine piše nacrt za monografiju – *Gradačac i okolina*.⁵⁴ U to vrijeme, kako je u svom kazivanju istakao književnik Rizo Ramić koji je prikupljao književnu zaostavštinu Hasana Kikića, dr. Muhamed Hadžijahić je izradio projekt po kome se rodna kuća Hasana Kikića treba pretvoriti u memorijalni muzej.⁵⁵ Upravo ovaj mali primjer govori nam kako je u svim prilikama dr. Muhamed Hadžijahić pokazivao interesiranje za sve što se odnosi na prošlost ove zemlje, te svojim prijedlozima i sugestijama ukazivao na najbolji način kako da se čuva uspomena na važne događaje, ličnosti i njihova djela. Zato s pravom prof. dr. Mustafa Imamović piše: “U tom smislu se slobodno može reći da je naučno bavljenje prošlošću za Muhameda Hadžijahića bilo načinom življenja.”⁵⁶

Poslije izvjesnog vremena Muhamed se ponovo vraća u rodno Sarajevo. Posao pravnika obavlja u *Skupštini općine Centar, Ekonomskom institutu Univerziteta u Sarajevu, Institutu za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka* u Sarajevu te u preduzeću “Tito” u Vogošći. U tom periodu napisao je

⁵² M. Koštić, Bibliografija, 140.

⁵³ J. Mulaomerović, Prilog bibliografiji, str. 169/179.

⁵⁴ Isto, str. 71.

⁵⁵ *Oslobođenje*, 11. IX 2004. godine. Gospodin Sead Hadžijahić, sin dr. Muhameda, mi je ustupio sakupljene članke iz časopisa i novina u kojima se spominje njegov otac. U ovom radu sve fusnote iz štampe su upravo korištene iz ustupljenih članaka g. Seada, na čemu mu se najtoplije zahvaljujem.

⁵⁶ Mustafa Imamović, “Pogovor dijelu historije erudicije Muhameda Hadžijahića”, u knjizi Muhamed Hadžijahić, Povijest Bosne u IX i X stoljeću, Izdavač BZK “Preporod”, Sarajevo 2004. godine, str. 316 (dalje: M. Imamović, Pogovor djelu).

doktorsku disertaciju *Pravni položaj Sarajeva u Osmanskoj carevini do 1850. godine* koju uspješno brani na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1965. godine.⁵⁷ Skoro cio radni vijek “Hadžijahić je proveo kao savjestan sudija ili kao pravnik u državnoj upravi”.⁵⁸

Raniji znanstveni rad, doktorat i afirmacija velikog erudite vjerovatno su najviše uticali da posljednju deceniju svoga radnog vijeka, od 1968. do 1978. godine, bude zaposlen u ANUBiH. Kao viši znanstveni suradnik, a od 1976. godine i znanstveni savjetnik, što je u to vrijeme odgovalaralo zvanju redovnog profesora Univerziteta. Dr. Muhamed Hadžijahić obavljao je i dužnost sekretara *Komisije za historiju naroda BiH*.⁵⁹ Također je bio spoljni saradnik *Instituta za društvena istraživanja* Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.⁶⁰ Od ponovnog dolaska u Bosnu i Hercegovinu 1951. do smrti 1986. godine, radio je sa velikim entuzijazmom i uspješno.⁶¹ Još za života važio je za jednog od najboljih poznavalaca bosanskog kulturnog naslijeđa.⁶² Malo je poznata činjenica da je dr. Hadžijahić, sa akademikima Enverom Redžićem, Avdom Sućeskom, prof. dr. Mustafom Imamovićem i prof. dr. Atifom Purivatrom, na V kongresu historičara SFRJ početkom septembra 1969. godine, bio jedan od učesnika iz Republike Bosne i Hercegovine. Tema Kongresa bila je rasprava o etničkim i nacionalnim procesima na jugoslavenskom tlu od dolaska Slavena do najnovijeg vremena. Tu se po prvi put pokušalo znanstveno postaviti nacionalno pitanje bošnjačkog naroda. Bio je to uvod u priznavanje ovog naroda pod imenom Muslimani.⁶³ Do posljednjeg dana života izučavao je srednjovjekovnu prošlost Bosne iz IX i X stoljeća i pisao o tome. Rukopis će kao knjiga biti posthumno publikovan.

⁵⁷ M. Koštić, Bibliografija, str. 140.

⁵⁸ M. Imamović, Pogovor djelu, str. 315.

⁵⁹ M. Koštić, Bibliografija, str. 141.

⁶⁰ *Hivzija Suljkić, Adnan Jahić*, Muhamed Hadžijahić – Bošnjak i znanstvenik, *Hikmet, list za vjeru, kulturu i historijska pitanja*, (IX), br. 1 (97), Tuzla, januar 1996. godine, str. 42 (dalje: *H. Suljkić, A. Jahić*, Muhamed Hadžijahić).

⁶¹ M. Traljić, Istaknuti Bošnjaci, str. 98.

⁶² *Smail Balić*, Kultura Bošnjaka, muslimanska komponenta, Drugo izdanje, Zagreb 1994. godine, str. 209.

⁶³ Isto, str. 209; *Enes Karić* Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća, knj. 1 Sarajevo, 2004. godine, str. 99; M. Imamović, *Historija*, str. 566; Intervju sa Atifom Purivatrom, “Dani”, 21. maj/svibanj 1999. godine, str. 11.

Usljed neizlječive bolesti, sa ovog svijeta odlazi 21. juna 1986. godine. Dženaza mu je obavljena na groblju Bare u Sarajevu 24. juna 1986. godine.⁶⁴ Iza njega ostala je supruga Fehma i sinovi Sead i Zijad. Zbog zasluga koje je svojim radom stekao, odlukom sarajevske općine Centar ranija ulica Muhameda Džudže preimenovana je u ulicu *Muhameda Hadžijahića*.

c) Doprinos Muhameda Hadžijahića bosanskohercegovačkoj historiji

U toku svog plodnog petodecenijskog rada dr. Muhamed Hadžijahić napisao je veliki broj studija, radova, priloga i osvrta. Od prvog priloga iz 1932. godine do zadnje knjige koja je posthumno objavljena 2004. godine njegova bibliografija broji preko 400 naslova.⁶⁵ Iza sebe je ostavio velika i nezaobilazna djela kojima se koriste i koristit će se svi oni koje interesira prošlost Bosne i Hercegovine. Tokom cijeloga radnog vijeka dr. Hadžijahić je pokazivao interesiranje za mnoge znanstvene discipline. Do sada najprecizniji prikaz bogatog stvaralačkog Hadžijahićevog opusa i vrijednosti njegovoga rada i objavljenih dijela napisao je Nenad Filipović. On, između ostalog, piše: "Hadžijahić je mnogo pisao i njegovo znanstveno interesovanje bilo je razučeno. No, ako bismo željeli napraviti listu onoga što će preživjeti i najoštriju kritiku i uvrstiti se u značajne, često vrhunske, domete bosanske i jugoslavenske historiografije, onda bi to bili radovi iz nekoliko oblasti: a) statusa gradova u Osmanskom carstvu; b) povijesti Bosne 1700-1878; c) islamistički prilozi; d) neki spisi o Crkvi bosanskoj i hamzevijama; e) obrada "tamnog" perioda bosanskog srednjovjekovlja"⁶⁶. Ovakvu podjelu Hadžijahićevog rada prihvata i Muhidin Pelesić.⁶⁷ Slično o tome pišu Hivzija Suljić i Adnan Jahić.⁶⁸

Nešto kasnije, slično mišljenje o Hadžijahićevom stvaralačkom opusu iznosi i Jasminko Mulaomerović. On, između ostalog, piše: "Pa čak kad se iz ovog popisa izuzmu pojedinačni radovi o nekoj temi, ostaje nekoliko oblasti u

⁶⁴ M. Traljić, Istaknuti Bošnjaci, str. 98.

⁶⁵ J. Mulaomerović, Prilog bibliografiji, str. 57-86.

⁶⁶ Nenad Filipović, Posljednji bosanski polihistor, *Odjek*, br. 2, Sarajevo 15-31. 1 1990. godine, str. 26 (dalje: N. Filipović, Posljednji bosanski polihistor).

⁶⁷ Muhidin Pelesić, Javni i tajni poslovi, str. 34.

⁶⁸ H. Suljić, A. Jahić, Muhamed Hadžijahić, str. 42-45.

kojima je dr. Muhamed Hadžijahić dao značajne priloge, a nerijetko dosegao vrhunske domete bosanske historiografije. To su:

1. Alhamijado književnost koja je bila predmet njegovog zanimanja skoro cijelo vrijeme bavljenja naučnoistraživačkim radom, od prvog rada 1934. do zadnjeg iz ove oblasti, 1978. godine;
2. Bosanskohercegovačko XVIII i XIX stoljeće, posebno bosanske bune;
3. Pravni položaj gradova u Osmanskom carstvu, iz koje oblasti je i njegova doktorska disertacija;
4. "Crkva bosanska" i problem islamizacije u Bosni;
5. Hamzevije i hamzevijski pokret;
6. Rani srednji vijek u Bosni (IX i X st.), o čemu je, pred samu smrt, završio djelo (rukopis još čeka da bude objavljen);
7. Bibliografski prilozi;
8. Tema "bosanskog islama" (sinkretizam, kultovi, kulturna mjesta, žene mistici, ustanove) koju niko u našoj orijentalistici, odnosno etnologiji, nije tako obradio niti je mogao obraditi".⁶⁹

Vrlo iscrpan pregled stvaralačkog opusa, zadržavajući se uglavnom tematski na tome šta je, kada i u kojim listovima i stručnim časopisima pisao te knjigama koje je kao autor ili koautor objavio, dao je i hfz. Mahmud Traljić.⁷⁰ Posljednji znanstvenik koji se do sada bavio stvaralačkim opusom dr. Hadžijahića je prof. dr. Mustafa Imamović. Njegova pažnja je usmjerena prema Muhamedovim objavljenim knjigama, s posebnim osvrtom na posthumno Hadžijahićevo djelo "Povijest Bosne u IX i X stoljeću". Naročito je interesantan podatak profesora Imamovića da se, pored potpisivanja punim imenom i prezimenom, Muhamed Hadžijahić na više radova potpisivao inicijalima M. H. ili pseudonimima Muhlisizade, A. Kopčić i Muhamed Džemaludinović.⁷¹

⁶⁹ *Jasminko Mulaomerović*, Muhamed Hadžijahić kao polihistor, *ČAS SJEĆANJA Muhamed Hadžijahić (1918-1986)*, Sarajevo, 1997. godine, str. 51 (dalje: *J. Mulaomerović*, Muhamed Hadžijahić).

⁷⁰ *M. Traljić*, Istaknuti Bošnjaci, str. 99-109.

⁷¹ *M. Imamović*, Pogovor djelu, str. 316, str. 336.

Na plodonosan Hadžijahićeve rad uticalo je više faktora. Pored činjenice da se rodio i odrastao u jednoj intelektualnoj sredini, veliki uticaj osim oca hadži hafiza Džemaludina na Muhameda i na njegov rad izvršile su brojne ličnosti iz reda historičara, arheologa, etnologa, numizmatičara, pravnika, orijentalista, teologa i drugi. Među njima su bili: Hamdija Kreševljaković, Mehmed Handžić, Osman Asaf Sokolović, Aleksandar Poljanić, Mirko Perojević, Miroslav Vanin, Vejsil Čurčić, Ivan Renđeo, Jaroslav Šidak, Aleksije Olesnicki i Dinko Tomašić.⁷² Kako mi je u jednom razgovoru kazao rahmetli dr. Muhamed Hadžijahić, na kasnije stvaralaštvo uticali su i prijatelji iz njegove generacije, među kojima su: braća Seid i Mahmud Traljić, Hazim Šabanović, Adem Handžić i drugi. Sa nekima od njih je pisao i objavio vrlo interesantne i korisne radove.

Svi oni koji su pisali o ličnosti i djelu Muhameda Hadžijahića su jednoglasno isticali njegov entuzijazam u radu i interesiranje za sve što se odnosilo na Bošnjake i prošlost Bosne i Hercegovine. Zato su ga s pravom nazvali "posljednji bosanski polihistor".⁷³ U širem značenju, to je osoba za koju se smatra da je sveznadar, sveznalica, odnosno stručnjak u mnogim znanostima.⁷⁴ O tome dobri znalci života i djela dr. Hadžijahića pišu: "Ustvrdili smo da je Hadžijahić posljednji bosanski polihistor. Biti polihistor u osvit XXI stoljeća nije baš neki kompliment, moglo bi se reći. Ali pridjev bosanski nije tu samo da geografski locira, nego i da doprinese isticanju svojevrstne kategorijalnosti. Južnoslavenski je prostor kasnio, kao što je općepoznato, u svome uključivanju u voz evropske historije i kulture. Zapostavljena i gotovo neosvijetljena prošlost južnoslavenskih naroda i zemalja čekala je na svoje znanstvenike. I ti rodonačelnici nisu mogli niti su htjeli sebi priuštiti luksuz specijaliziranja, što je već sredinom XIX stoljeća postajalo jednim od postulata evropskog naučnog pozitivizma. Bosanska historiografija karakterističan je primjer za to. Od Truhelke, Skarića, Kreševljakovića pa do Hadžijahića, ti su naučnici obrađivali povijest Bosne, i ne samo Bosne, u širokom zamahu. I radili su to, ne samo za svoje vrijeme, kvalitetno. Mnoga njihova djela i danas su nezamjenjiva."⁷⁵

⁷² J. Mulaomerović, Muhamed Hadžijahić, str. 52.

⁷³ N. Filipović, Posljednji bosanski polihistor, str. 26.

⁷⁴ Bratoljub Klaić, Veliki rječnik stranih riječi, Zagreb, 1975. godine, 1036.

⁷⁵ N. Filipović, Posljednji bosanski polihistor, str. 27.

Glede bogatog stvaralačkog opusa dr. Muhameda Hadžijahića, od prvih njegovih objavljenih radova do posthumno štampanih knjiga, ne može se, između ostalog, ne kazati o pojedinim radovima i studijama koje su i danas prisutne i aktuelne u historiografiji kako Bosne i Hercegovine tako i šire.

Tu su prve publicirane narodne pjesme, kraći osvrti na pojedine značajnije ličnosti i događaje, etnografije, te otvaranje pitanja o bogumilima. Hadžijahić u prvom periodu svoga stvaralačkog rada najviše pažnje posvećuje pravu i pravnoj struci. Posebno interesiranje pokazuje za šerijatsko pravo i njegov stav prema savremenim događajima iz svakodnevnog života. Iz toga vremena je i Hadžijahićev rad "*Znanstveno obrađivanje naše muslimanske problematike*".⁷⁶ U tom zapaženom članku, kojeg bih nazvao programskim, autor u 12 tačaka navodi pitanja koja traže znanstvenu obradu. To su: bezidejnost, bogumilstvo i pitanje islama Bosne i Hercegovine, nestanak esnafskih uredaba i prijelaz u kapitalističku privredu, narodnosne značajke, problem muslimana izvan prostora koji se smatra darul-islam (zemlja islama), iseljavanje bh muslimana u Tursku, veze bosanskohercegovačkih muslimana s islamskim svijetom u prošlosti, ratna i vojna historija muslimana, muslimanske slavenske skupine na Balkanu, te sociologija islama.⁷⁷ Kao dobar znalac onoga o čemu u ovih 12 tačaka piše, s pravom konstatira da za površnost, neznanje i netačnosti ne treba druge kriviti. Zato i kaže: "Kao što se vidi, krivica je najviše na našoj muslimanskoj strani".⁷⁸

Konstatacija da se bh "muslimani" bave pitanjima na koja do tada nisu dali odgovore, čekajući da im to neko drugi uradi, govori koliko je već u mladim danima svoga znanstvenog rada dr. Hadžijahić bio svjestan posebnosti Bošnjaka kao naroda u vrijeme kada su ih drugi svojatali kao dio svojih nacionalnih korpusa ili u potpunosti negirali. Vrijednost njegova rada je i u tome što se, ne čekajući druge, u narednom periodu Hadžijahić sam potrudio da na mnoga pitanja iz ovog rada odgovori u svojim kasnijim priložima, studijama i radovima. Tako je u *Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva* od 1971. do 1974. godine, u rubrici koju je vodio pod naslovom "Kulturni i društveni pregled", objavio

⁷⁶ *Narodna uzdanica, kalendar za 1944*, XII, Sarajevo, 1943, str. 42-47 (dalje: *M. Hadžijahić, Znanstveno obrađivanje*).

⁷⁷ *Husnija Kamberović, Muhamed Hadžijahić o zadacima historiografije poslije Drugog svjetskog rata, ČAS SJEČANJA, Muhamed Hadžijahić (1918-1986)*, Sarajevo, 1997. godine, str. 41-47; *M. Traljić, Istaknuti Bošnjaci*, str. 100.

⁷⁸ *M. Hadžijahić, Znanstveno obrađivanje*, str. 47.

119 priloga.⁷⁹ U nekim od tih priloga pisao je dijelom i o onim pitanjima na koja je ukazivao u svom članku “Znanstveno obrađivanje naše muslimanske problematike”.

U to vrijeme nastavio je svoj uspješan rad na polju bibliografije. Još kao student napisao je i objavio “Bibliografiju za proučavanje pravne povijesti Bosne i Hercegovine”.⁸⁰ Sljedeći Hadžijahićev vrijedan prilog iz bibliotekarstva su “Bibliografske bilješke o prijevodima Kur’ana kod nas”.⁸¹ To je na južnoslavenskim prostorima postao najpregledniji prikaz Kur’ana.⁸²

Također je, radeći kao vanjski saradnik Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, izradio elaborate: *Nacrt za bibliografiju u (o) osnovama i tendencijama narodnosne identifikacije Muslimana* (sa dr. Atifom Purivatrom, Sarajevo, 1968. godine), čija je proširena verzija objavljena kao posebna knjiga⁸³; slijede *Etnogeneza bosanskih Muslimana* (Sarajevo, 1973., str. 164); *Predislamski elementi u kulturi bosanskih Muslimana* (Sarajevo, 1973, str. 181), a nešto ranije i elaborat sa prof. dr. Atifom Purivatrom *Stav Muslimana Bosne i Hercegovine u pregledu nacionalnog opredjeljenja – Studijski izvještaj* (Sarajevo, 1970., str. 349). Tri četvrtine ovog elaborata napisao je sam dr. Hadžijahić. Također su zajedno Hadžijahić i Purivatra izradili i *Građu za bibliografiju o nacionalnoj problematici bosanskih Muslimana (Prilog studijskom projektu Instituta za društvene nauke u Beogradu)*. Ovaj prilog za bibliografiju je završen 1971. godine i sadrži 1034 bibliografske jedinice s potrebnim registrima i uvodnim napomenama.⁸⁴ U svojstvu znanstvenog saradnika i sekretara Komisije za historiju naroda BiH, dr. Hadžijahić je izradio elaborat “*Bibliografska građa za proučavanje historije naroda BiH srednjovjekovnog i turskog perioda*” koji sadrži *Neke napomene, Bibliografiju (abecednim redom), Registar ličnih imena (ukoliko nisu već navedeni kao autori), Geografski registar i Tematski registar*. Pod navednim naslovom i podnaslovima ova *Bibliografska građa* donosi

⁷⁹ M. Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, str. 100.

⁸⁰ *Mjesečnik-glasilo pravnčkog društva*, LXVII, 6-8, Zagreb, 1941, str. 370-384.

⁸¹ *Bibliotekarstvo*, XIII, 3, Sarajevo, 1967., str. 39-54.

⁸² M. Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, str. 107.

⁸³ *ABC Muslimana*, Priredili: Atif Purivatra, Muhamed Hadžijahić, Sarajevo, 1990. godine, str. 190.

⁸⁴ Isto, str. 100.

5926 bibliografskih jedinica na 680 strana. Kao što je dr. Hadžijahić i naveo, namijenjena je za internu upotrebu.⁸⁵ Posljednja neobjavljena bibliografija ovog autora je iz alhamijado književnosti pod naslovom “*Osvrt na dosadašnje objavljene tekstove i istraživanja iz problematike alhamijado književnosti*”. Rad je obuhvatao 166 jedinica napisanih do 1975. godine. Do sada ova bibliografija nije objavljena.⁸⁶

Uvid u bibliografiju objavljenih radova iz prošlosti Bosne i Hercegovine i kulturne historije, vjerovatno je Hadžijahiću pomogao da i sam piše o onim temama koje su nedovoljno ili potpuno neistražene. Pisanje o tome bilo je izazov zbog saznanja da se mnoge mitološke ili nacionalističke teze prihvataju kao provjerene činjenice. Zato je pisao o Bosni i Hercegovini od najstarijeg doba do novijeg vremena. Više radova u kojima se govori o srednjovjekovnoj bosanskoj državi, Crkvi bosanskoj i širenju islama na ovim prostorima napisao je i objavio u stručnim časopisima. Među Hadžijahićevim značajnijim objavljenim radovima na ove teme su: “Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju”,⁸⁷ “O jednom manje poznatom domaćem vrelu za proučavanje Crkve bosanske”,⁸⁸ “O nestajanju “Crkve bosanske””,⁸⁹ “Orijentalne i slavensko-orijentalne tradicije”,⁹⁰ “O vezama islamiziranih bogumila sa hrvatskim i slovenskim protestantima”,⁹¹ “Islamizirana djeca bosanske kraljice Katarine”,⁹² “Sinkretički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini”⁹³ i “Još jedno bogumilsko-islamsko kultno mjesto”.⁹⁴

⁸⁵ Sarajevo, juni 1971. Od posljednja dva primjerka koja je imao, rahmetli dr. Muhamed mi je 1976. godine poklonio jedan primjerak, na čemu sam mu zahvalan. Spomenuti primjerak “Bibliografska građa...” sada se nalazi u mojoj privatnoj biblioteci.

⁸⁶ *M. Traljić*, Istaknuti Bošnjaci, str. 108.

⁸⁷ *Godišnjak*, VIII, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, VI, Sarajevo, 1970. godine, str. 201-261.

⁸⁸ *Prilozi Instituta za istoriju*, X/II, 10/2, Sarajevo, 1974. godine, str. 55-109.

⁸⁹ *Pregled*, časopis za društvena pitanja, LXV, 11-12, Sarajevo, 1975. godine, str. 1309-1328.

⁹⁰ *Sociologija*, XVII, 4, Beograd 1975. godine, str. 677-685.

⁹¹ *Historijski zbornik*, XXIX-XXX/1976-1977, Zagreb, 1977. godine, str. 127-132.

⁹² *Nova et vetera*, XXIX, 1, Sarajevo, 1979. godine, str. 223-230.

⁹³ *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXVIII/XXIX (1978/79), Sarajevo, 1980. godine, str. 301-329.

⁹⁴ *Glasnik VIS-a*, 3/81, Sarajevo, 1981. godine, str. 257-274.

Posebno su interesantni i za nauku korisni Hadžijahićeve radovi koji se odnose na vrijeme od osmanske Bosne do novijeg doba. Između ostalog to su sljedeći radovi: “Hamzevije u svjetlu poslanice užičkog šejha”,⁹⁵ “Kaimija o bogumilima”,⁹⁶ “Udio hamzevija u atentatu na Mehmed-pašu Sokolovića”,⁹⁷ “O ulozi i značaju Bosanskog ustanka pod Husein-kapetanom Gradaševićem”,⁹⁸ “Tekija kraj Zvornika – postojbina bosanskih hamzevija”,⁹⁹ “Die privilegierten Stadte zur Zeit des osanischen Feudalismus mit besonderer Bercksichtigung der Privilegien der Stadt Sarajevo”,¹⁰⁰ “Sarajevska muafnama – povodom 500-godišnjice”,¹⁰¹ “Neki detalji iz turskog perioda Balkana”,¹⁰² “Neki tipovi povlaštenih gradova u turskom feudalizmu”,¹⁰³ “O progonu hamzevija u Bosni 1573. godine”,¹⁰⁴ “Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja u Bosni u XVIII i prvoj polovici XIX stoljeća”,¹⁰⁵ “Odnosi Bosanskog ejaleta sa Crnom Gorom u XVIII vijeku”,¹⁰⁶ “O manjinskim etničkim skupinama u Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX stoljeću, do okupacije 1878.”,¹⁰⁷ “Bune i ustanak u Bosni sredinom XVIII stoljeća”¹⁰⁸ i “Uloga i značaj Gazi Husrev-begova vakufa”.¹⁰⁹ Iz navedena

⁹⁵ *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju....*, III-IV/1952-53, Sarajevo, 1953. godine, str. 215-227.

⁹⁶ *Život*, II, 5, Sarajevo, 1953. godine, str. 125-126.

⁹⁷ *Prilozi za orijentalnu filologiju i....*, V/1954-55, Sarajevo, 1955. godine, str. 325-330.

⁹⁸ *Historijski pregled*, V, 1, Zagreb, 1959. godine, str. 42-53.

⁹⁹ *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X_XI/1960-61, Sarajevo, 1960. godine, str. 193-203.

¹⁰⁰ *Sudost-Forschungen*, XX, München, 1961., str. 130-158.

¹⁰¹ *Godišnjak Društva istoričara BiH*, XIV/1963, Sarajevo, 1964. godine, str. 67-119.

¹⁰² *Takvim*, Sarajevo, 1970. godine, str. 169-173.

¹⁰³ *Zbornik “Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susjednim zemljama”*, Posebna izdanja Balkanološkog instituta, knj. 1, Beograd, str. 411-418.

¹⁰⁴ Koautor sa dr. Ademom Handžićem *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XX-XXI/1970-71, Sarajevo, 1974. godine, str. 51-70.

¹⁰⁵ *Prilozi Instituta za istoriju*, XI/XII, 11/12, Sarajevo, 1976. godine, str. 289-300.

¹⁰⁶ *Istorijski zapisi XIII(LIII)*, 3, Titograd, 1980. godine.

¹⁰⁷ *Prilozi Instituta za istoriju*, XVII, 18, Sarajevo, 1981. godine, str. 155-168.

¹⁰⁸ *Hrvatski zbornik*, XXXIII-XXXIV (1980-1981), Zagreb, 1982. godine, str. 99-137.

¹⁰⁹ *Anali GHB*, IX-X, Sarajevo, 1981. godine, str. 219-232.

22 rada koja je dr. Hadžijahić objavio u poslijeratnom periodu, a odnose se na srednjovjekovni i osmanski period, vidimo da saraduje u svim tada najpoznatijim stručnim časopisima na prostorima ex-Jugoslavije, što govori o njegovom ugledu i objektivnosti. Bez obzira na vrijeme kada su napisani i objavljeni, ovi radovi se i danas koriste u historijskoj nauci. Hadžijahić je još u prvim godinama svoga znanstvenog rada skrenuo pažnju na sebe kao ozbiljnog znanstvenika koji svoje pisanje zasniva na provjerenim činjenicama. To je pokazao i u radu "Populacione osobine Bosanskih muslimana",¹¹⁰ koji je uvršten među najbolje radove bošnjačkih stvaralaca od sredine XIX do sredine XX stoljeća.¹¹¹

Pišući o događajima iz Drugog svjetskog rata, svojim radom "Muslimanske rezolucije iz 1941. godine" skrenuo je pažnju na jednu do tada manje poznatu historijsku činjenicu.¹¹² Objavljenim rezolucijama šira javnost se upoznala o stavu najuglednijih ličnosti bošnjačkog naroda koji su osudili ustaški režim zbog zločina nad Srbima. Kao i u drugim radovima i u ovom članku služio se samo činjenicama, što u to vrijeme, kao i sada, nije baš svakome odgovaralo. Znanstvena javnost je visoko ocijenila i ovaj Hadžijahićev rad. Također je kao saradnik Enciklopedije Jugoslavije napisao više natuknica.¹¹³

Iz nekih priloga i članaka, vremenom su nastale studije koje je dr. Muhamed Hadžijahić, kao autor ili koautor, napisao i objavljene su kao knjige. U vrijeme kada se Bošnjaci 1971. godine izjašnjavaju kao poseban narod, a 1974. godine ulaze u Ustav SFRJ pod imenom Muslimani, dr. Hadžijahić štampa svoju poznatu knjigu "Od tradicije do identiteta – geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana".¹¹⁴ Štampanjem knjige šira javnost, koja je s tim pitanjem bila manje upoznata, dobila je djelo iz koga je mogla da shvati zbog čega pripadnici ovog naroda nisu željeli da se asimiliraju i prihvate nametanja svojih susjeda da budu dio njihovog naroda. Slijedi nova knjiga "Islam i Muslimani u Bosni

¹¹⁰ *Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1940*, VIII, Sarajevo, 1939. godine, str. 78-98.

¹¹¹ *Šaćir Filandra*, Bošnjaci i moderna, humanistička misao Bošnjaka od polovine XIX do polovine XX stoljeća, Sarajevo, 1996. godine, str. 168-184.

¹¹² *Zbornik, 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Izdavač Institut za istoriju radničkog pokreta i I. P. "Veselin Masleša", Sarajevo, 1973. godine, str. 275-282.

¹¹³ Vidi: *J. Mulaomerović*, Prilog bibliografiji, str. 70, 71 i 84.

¹¹⁴ *Muhamed Hadžijahić*, Od tradicije do identiteta, I. P. "Svjetlost", Sarajevo, 1974. godine, str. 262 + 2.

i Hercegovini”.¹¹⁵ Pored poznatih tema o bogumilima i “islamizaciji”, kako u ovom djelu naziva širenje islama na južnoslavenskom prostoru, te pisanja o hamzevijama, vrijedan doprinos je dao u III. dijelu “Slavensko-muslimanske skupine na Balkanu”.¹¹⁶ Prvi put se šira javnost sa bh prostora upoznaje s Goranima i Torbešima koji pripadaju slavensko-muslimanskoj skupini.¹¹⁷

Tokom 1990. i 1991. godine objavljena su reprint izdanja njegovih dviju knjiga: *Od tradicije do identiteta-geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*¹¹⁸ i *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*¹¹⁹, te knjige koje su nastale iz njegove zaostavštine: *Porijeklo bosanskih Muslimana*¹²⁰ i *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana*¹²¹. Poslije dužeg čekanja, u izdanju BKZ “Preporod” objavljena je i knjiga *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*¹²². Ova treća, posthumno objavljena, knjiga na izvjestan način “ima značenje svodenja krajnjeg ishoda njegovog cjelokupnog historiografskog rada. Taj bilans izveden je kroz kritiku tradicionalne, srpsko-hrvatsko-slovenačke historiografije, koja je negirala bilo kakvo postojanje Bosne kao države prije XII stoljeća”¹²³.

Gledajući u cjelini, dr. Muhamed Hadžijahić je svojim djelovanjem, mnogim pionirskim radovima, te ozbiljnim znanstvenim djelima ostavio velikog traga u znanosti Bosne i Hercegovine, dio i šireg regiona, na više polja ljudskog stvaralaštva. Bašta koju je za života posijao daje lijepe plodove od kojih svi imamo korist. ■

¹¹⁵ Dr. Muhamed Hadžijahić, Mahmud Traljić, mr. Nijaz Šukrić, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1977. godine, str. 168.

¹¹⁶ Isto, str. 29-37.

¹¹⁷ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 577.

¹¹⁸ Zagreb, 1990. godine, str. 252.

¹¹⁹ Sarajevo, 1991. godine, str. 168.

¹²⁰ Sarajevo, 1990. godine, str. 186.

¹²¹ Sarajevo, 1991. godine, str. 124.

¹²² Sarajevo, 2004. godine, str. 336.

¹²³ M. Imamović, *Pogovor djelu*, str. 317.

Enes Pelidija

**DR. MUHAMED HADŽIJAHIĆ
– A WORTHY BEACON OF FAMILY TRADITION**

The name and oeuvre of dr. Muhamed Hadzijajic are of great importance among the most distinguished scientists in 20th century Bosnia and Herzegovina. He was from an educated family (ulama), which engendered numerous scientists and artists from XVII century onwards. His ancestors, starting from Hajji Mustafa Mulisija, to his father, hajji-hafiz Džemaludin, were held in high esteem for their education and learning and for their devotion to their motherland, BiH. Continuing the family tradition, over a period of 50 years of active work, dr. Muhamed Hadžijahić (1918-1986) wrote and published more than 400 papers and books. He noted very early that there were gaps in history books, with many pages still unwritten. He underscored that in several papers. With his books and research papers, he tried to provide answers to such questions, while displaying an exceptional width and scope of knowledge.

During his creative work, he was mainly focused on the history of BiH and of Bosniaks. He left an indelible mark on the historical and cultural heritage of the country and the people he belonged to. His principal interest was the medieval and the Ottoman period, but he also wrote about the more recent history of BiH. He was clear and realistic in his writing, always providing ample substantiation for his work. He was often challenged, mainly by authors who disliked Hadžijahić's writing as it rendered their own work unfounded. Over time, many of them recognised the shortcomings he had tried to point out. Posthumous publication of his later works and re-prints of his earlier books are the best illustration of how highly appreciated he was, both as a person and as a scientist. That is why any study of the history of BiH must not bypass the name and work of dr. Muhamed Hadžijahić.